

Timothy GARTON ASH

Evropa, náš domov. Od vylodění v Normandii po válku na Ukrajině

Prostor, Praha 2023, 392 s.

Když v listopadu 2023 probíhala debata s Timothy Garton Ashem nad uvedením jeho čerstvě vydané knihy *Evropa, náš domov*, datum ani místo konání celé akce nemohlo být vybráno symboličtěji. Neoficiální křest se totiž konal 16. listopadu, v předvečer připomínky události na Národní třídě z roku 1989, navíc jen pár desítek metrů od tohoto místa, v pražské Knihovně Václava Havla v Ostrovní ulici. Garton Ash spojil svoji akademickou kariéru s osudy střeoevropských komunistických diktatur již v průběhu osmdesátých let, kdy tyto státy často navštěvoval (a v tehdejší Československu se dokonce podílel na podpoře místního disentu). V širší známost vešel právě v souvislosti s děním roku 1989, když jako přímý svědek přelomových událostí nejen v Praze, ale i v Polsku, NDR či Maďarsku sepsal v podstatě první reflexi tehdejšího dění. Jednalo se o dílo *Rok zázraků* (Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1991), které v angličtině vyšlo pod názvem *The Magic Lantern* (Random House, New York 1990), tedy „kouzelná lampa“, zároveň odkazujícím i na pražskou Laternu magiku, která se právě v listopadu 1989 stala ústředním štábem Občanského fóra, shodou okolností opět pár desítek metrů od Ostrovní ulice.

Zkušenost zúčastněného pozorování proměněnou v relevantní historickou studii Garton Ash představil v další ze svých publikací, kterou byl *Svazek* (Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1998), v originále *The File* (Random House, New York 1997), pojednávající o NDR osmdesátých let, tamní vsudypřítomné tajné

policii Stasi i vyrovnávání se s realitou východoněmecké historie po pádu Berlínské zdi. Ačkoliv může tato kniha působit beletristicky, ve svém jádru propojuje jak historické prameny, tak jejich následnou reflexi. Obdobně Garton Ash svázal své teoretické zázemí (studoval například moderní historii na Oxfordu, kde i dnes působí jako profesor) s praktickou zkušeností v profesním životě, kdy byl pravidelným příspěvatelem do periodik jako *The Guardian* nebo *The New York Review of Books*. Ani v jeho posledním díle nechybí pro něj typické propojování osobních zkušeností, odhalování historických souvislostí a vlastní interpretace nedávného či soudobého dění.

Osobní historie Evropy

Podtitul Ashovy nejnovější knihy zní *Od vylodění v Normandii po válku na Ukrajině*, což na první pohled může působit matoucím dojmem. Čtenáře, který by očekával kompendium typu *Poválečné Evropy* Tonyho Judta (Slovart, Praha 2008) nebo obdobné práce *Na horské dráze* Iana Kershawa (Argo, Praha 2019), by mohl Garton

Ashův přístup do jisté míry zklamat. Například dění mezi avizovaným vyloděním v Normandii a začátkem šedesátých let se autor okrajově věnuje v úvodní kapitole „V troskách“, která čítá úsporných dvacet stran. Než aby Garton Ash přinášel shrnutí již dobře známých skutečností, čtenáři předkládá spíše esejisticky pojaté zamyšlení nad osudem poválečné Evropy (s důrazem na integraci západní Evropy), které je doplněno poznámkami z osobní rodinné historie, ale například i rozhovory s pamětníky. Kapitola (potažmo kniha) má tudíž i jistý přesah do orální historie. Při srovnání s obdobnými díly je namísto vedle Judtovy již zmíněné *Poválečné Evropy* uvést i jeho *Penzion vzpomínek* (Prostor, Praha 2016), který, ačkoliv byl psán za zcela jiných okolností, pojí s Garton Ashovým dílem obdobný přístup k proplétání osobního osudu s reflexí druhé poloviny 20. století.

S celkovým laděním knihy *Evropa, náš domov* tudíž lépe souzní původní anglický podtitul, který zní *A Personal History of Europe* (tedy „osobní historie Evropy“). Jak autor uvádí na straně 60 v podkapitole věnované teritoriálnímu vymezení Evropy, spojuje ji zejména „s kontinentem osobní zkušenosti“. Tu Garton Ash předává od druhé kapitoly nazvané „Rozdělená“, která pokrývá období let 1961–1979. Ačkoliv by se dle jeho životopisu dala předpokládat jistá zaujatost pro dějiny střední Evropy a tehdejšího komunistického bloku, autor neopomíjí osudy například jihoevropských diktatur a procesu jejich demokratizace (tranzice), věnuje se rovněž událostem roku 1968 a souvisejícím společenským změnám v západní Evropě. Leitmotivem druhé kapitoly je však proces rozšiřování a prohlubování evropské integrace pod patronátem Evropských společenství (jiné integrační pokusy typu

regionální Severské rady či Evropského sdružení volného obchodu nechává stranou). Pouze okrajově se Garton Ash věnuje například rozpadu západoevropských koloniálních říší.

Třetí část „Na vzestupu“ pokrývá dění mezi lety 1980 a 1989. Nutno dodat, že kniha je sice rozdělena na kapitoly věnující se jednotlivým časovým úsekům, Garton Ashovi je však vlastní jistá přelétavost, když propojuje (například za pomoci životních osudů některých aktérů) zdánlivě nesouvisející události, a nebojí se ani značných časových skoků. Takto například v dané části propojuje polské události roku 1980 s běloruskými protesty ze srpna 2020 (s. 111–113). Ústředním tématem jsou zcela logicky politické a společenské změny osmdesátých let vedoucí k pádu komunistických režimů východního bloku. Jak ale autor (věrný tradici učenců Ralfa Dahrendorfa či Karla Poppera) upozorňuje, nehodí se zde interpretace „mnohosti příčin sbíhajících se do jediného zásadního bodu zvratu“, ale spíše „výjimka, historické štěstí s pravděpodobností jedna ku milionu“ (s. 163).

„Evropa po zdi“, od triumfu k válce

Přelomový rok 1989 je předělem i ve struktuře knihy samotné. Necelých čtyřicet pět let Evropy rozdělené železnou oponou bylo popsáno na prvních zhruba sto padesáti stranách, dalších dvě stě se s dvěma kapitolami věnuje „světu po zdi“ (s. 171). První období autor nazval „triumfující“ a časově ho vymezil roky 1990 a 2007. Kapitola zrcadlí jak těžkosti tranzice počátku devadesátých let či krvavý rozpad Jugoslávie, tak i naděje demokratizace, europeizace a triumfální náladu neoliberalismu přelomu století. Garton Ash však nevzpomíná pouze nostalgicky, daří se mu rovněž vykreslovat zárodky budoucích problémů, jako jsou postupně se

prohlubující rozpory rozdělující společnost, jejichž vyústěním je dnešní společenská polarizace, privatizace v postkomunistických státech leckdy vedoucí k oligarchizaci, či téma integrace muslimských přistěhovalců v zemích západní Evropy. V podkapitole s titulem „Cool Británie“ (s. 242–253) autor (na poměry této publikace spíše výjimečně) přiznává své britské zázemí a analyzuje politiku New Labour pod vedením Tonyho Blaira. Na příkladu této krátké podkapitoly se dá ilustrovat, že dílčí text zdařile funguje i jako samostatná esej, navíc zcela srovnatelná s mistrovskou esejí „Zahradní trpaslík: Tony Blair a britské „dědictví“ již zmíněného Tonyho Judta, která česky vyšla ve sbírce *Zapomenuté 20. století* (Prostor, Praha 2019).

Těžkosti předznamenané „triumfující“ Evropou pak naplno vyplývají na povrch v Evropě „ochabující“ po roce 2008. Finanční krize, eroze demokracie a nástup populismu, návrat ruské imperiální rozpínavosti, uprchlická krize, Brexit, pandemie covidu, to jsou jen namátkou hlavní výzvy Evropy desátých a počátku dvacátých let 21. století, výzvy, které se v polykrizi nesčítají, ale násobí. Autor každé z výzev věnuje podkapitolu, nejsilněji však působí ty věnované důvodům (s. 274–284), respektive vpádu ruských vojsk na Ukrajinu (s. 339–354). Garton Ash ruskou invazi z roku 2022 interpretuje jako zlomový moment, který definitivně ukončil jak období „po [druhé světové] válce“, tak „po [pádu Berlínské] zdi“ (s. 344). Evropa se podle něj tvrdě probudila z pocitu falešného bezpečí a iluzí, které společnost ukolébávaly v představě, že válka mezi státními aktéry na evropském kontinentě již není možná.

Poznámky k poznámkám

Timothy Garton Ash však není pesimista. Ačkoliv jeho kniha bohužel nejen začíná, ale i končí ve válečném

konfliktu, stále razí tezi, že Evropa současnosti je nejlepší Evropou, jakou jsme zatím měli, pouze (jak je pro Evropu více než příznačné, což zdařile dokazoval v celém své díle) stojí před výzvou a ocitla se v ohrožení. Možná by právě četba tohoto či obdobných děl mohla dnešní evropské společnosti pomoci výzvy současnosti překonávat.

Vzhledem k tomu, že autor nevilil vyčerpávající chronologické pojetí historie, v knize se několikrát objevují některá zjednodušení či ne zcela přesné formulace, což však nemá vliv na kvalitu díla jako celku. Nicméně pro ilustraci: například spojení Lesního bratrstva pouze s Estonskem (s. 36) je neuctivé vůči stejným organizačním působícím minimálně na území tehdejší Lotyšské, respektive Litevské sovětské socialistické republiky. Když nostalgicky vzpomíná na pražské vítání dalajlámy dva roky po úmrtí Václava Havla (s. 192), opomíjí smutnou souvislost jiné jeho návštěvy z roku 2016, kterou bylo ponižující Společné prohlášení nejvyšších ústavních činitelů České republiky, jež odsoudilo osobní iniciativy některých politiků a zároveň se plně hlásilo k uznání územní celistvosti Čínské lidové republiky. V knize se tedy neobjevují mylné či zavádějící informace, pouze v několika málo momentech je problematika zjednodušena, což je zcela pochopitelné při zpracování tak široce pojatého materiálu, a hlavně (jak již bylo řečeno): celkový dojem z četby to nikterak nenarušuje.

Na první pohled je překvapivá naprostá absence jakéhokoliv poznámkového či citačního aparátu. Zvláště pro čtenáře z řad odborné a akademické veřejnosti může být tento fakt zarážející. Vysvětlení čtenář nalezne až v poznámce autora na konci knihy (s. 373), kde je vysvětleno, že zdroje citací jsou k nalezení na webových

stránkách timothygartonash.com. Na této adrese jsou v sekci „Source Notes“ dostupné všechny prameny, jež Garton Ash užíval (kromě citací opsaných z jeho osobních zápisníků). Citace odkazují na paginaci britského vydání, pro dohledatelnost jsou uvedeny začátky vět, s nimiž jsou jednotlivé zdroje svázány. Takové řešení není zcela šťastné, neboť čtenář neopíjající znalostí angličtiny (nemluvě o nutnosti internetového připojení) prakticky nemá možnost zdroje citací dohledat. Vzhledem ke značně odlišné paginaci českého a britského vydání to není jednoduché ani pro čtenáře rozumějícího angličtině, pokud však vůbec před četbou zaregistruje existenci webových stránek nešťastně uvedenou až na konci knihy, když upozornění již v předmluvě by bylo praktičtější. Na druhou stranu knihu doplňuje velmi kvalitně zpracovaný jmenný a místní rejstřík.

Publikace *Evropa, náš domov* vyšla v listopadu 2023 v pražském nakladatelství Prostor. Z anglického originálu ji přeložili Veronika Maxová a Jaroslav Veis. Po formální, grafické a jazykové stránce je kniha takřka bezchybná, případné překlepy či chybná interpunkce jsou spíše ojedinělým úkazem. Kvalita překladu je rovněž velmi vysoká, pouze na několika málo místech by mohlo dojít k opravě, jedná se však o detaily nemající žádný vliv na srozumitelnost textu (namátkou například dle pravidel českého jazyka ustálené Durynsko namísto Duryňsko na s. 80 a 91 či zvláštní odchylka od všeobecně známého překladu modlitby *Agnus Dei* na s. 81). Kniha vyšla v měkké vazbě a je doplněna dvěma mapami. Na výše zmíněné webové adrese je rovněž k nahlédnutí autorova fotogalerie ilustrující některé z předložených postřehů a příběhů. Kromě české verze je v internetových knihkupectvích k dostání i anglický originál *Home-*

lands. A Personal History of Europe (Random House, New York 2023).

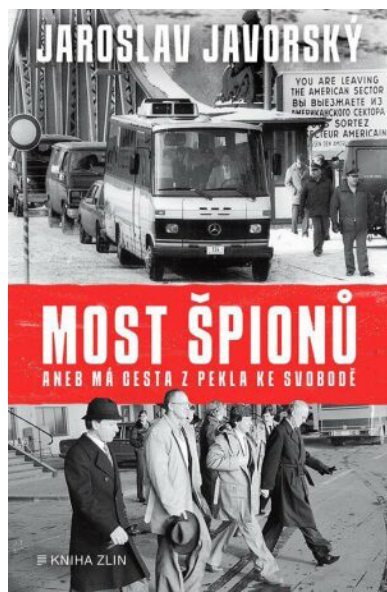
Publikace již vyšla přeložená do čtrnácti jazyků s tím, že další překlady jsou v přípravě.

Michael Šubrt

Jaroslav JAVORSKÝ

Most špionů aneb má cesta z pekla ke svobodě

Knihy Zlín, Praha 2023, 373 s.

Dne 11. února 1986 došlo na slavném Glienickém mostě, nazývaném také Most špionů a spojujícím Západní Berlín s Postupimí, pohraničním městem v NDR, k výměně zadržených, vězňů a politicky nepohodlných osob mezi západním a východním blokem. Zatímco na východ bylo předáno pět prokazatelných agentů sovětských a východoevropských tajných služeb, složení skupiny, která se vydala opačným směrem, bylo pestřejší. Mezi čtyřmi muži se nacházel sovětský disident a také pozdější izraelský politik a ministr Natan Ščaranskij, jeden občan NDR (Wolf-Georg Frohn) a jeden občan SRN (Dietrich Nistroy). Pro nás

může být zajímavé, že aktéry této třetí a poslední výměny, která se odehrála na tomto mostě, byly i tři osoby mající přímý vztah k tehdejšímu Československu. Ve skupině vracující se do komunistické části Evropy byli agenti československé a sovětské rozvědky manželé Karel a Hana Köcherovi, kteří řadu let působili ve Spojených státech, opačným směrem pak putoval politický vězeň Jaroslav Javorský, oficiálně a účelově odsouzený československým komunistickým režimem za vyzvědačství, který se však špiónáží ve skutečnosti vůbec nezabýval.

Důvody vedoucí k jeho odsouzení sice měly úzkou souvislost se železnou oponou a s politickými poměry ve východní Evropě, tím hlavním však byla láska a ochota riskovat vše pro to, aby dostal na Západ ženu, kterou miloval a se kterou chtěl žít. To se mu nepovedlo, byl dopaden, odsouzen a následujících více než osm let strávil převážně ve Valdicích, které patřily mezi věznice s nejpřísnějším režimem.

Z lásky převaděčem

V roce 2023 vydal Javorský v nakladatelství Kniha Zlín autobiografii, ve které popisuje své rodinné zázemí a životní osudy od konce šedesátých let až do svého propuštění z vězení a vydání na Západ. Pražský rodák (narodil se roku 1947) pochází z rodiny drobných živnostníků, jeho otec Jiří byl špičkovým tenisovým trenérem. Jaroslav Javorský po vystudování gymnázia absolvoval obor provoz a ekonomika cestovního ruchu na Střední ekonomické škole v Karlových Varech.

Jak sám píše, jeho cesta na Most špionů začala 21. srpna 1968 obsazením Československa okupačními vojsky Varšavské smlouvy. Popisuje, jak se jako voják základní vojenské služby v hodnosti staršiny a velitel oddílu radistů dostal do vojenského zajetí, a dramatické okolnosti (odzbrojení ruských stráží), za nichž se mu a jeho

mužům podařilo uprchnout zpátky do kasáren.

O pár měsíců později byl na základě nátlaku a falešných obvinění donucen podepsat spolupráci s Vojenskou kontrarozvědkou (VKR). S tou spolupracoval s různou intenzitou až do roku 1977, kdy dokázal přesvědčit své nadřízené, aby jej pustili do Spolkové republiky Německo, kde v té době již žili oba jeho rodiče, a tam požádal o politický azyl. Úspěšným odchodem za hranice a získáním politického azylu se u většiny uprchlíků uzavřela jedna životní etapa a začínala nová, během níž se snažili integrovat do tamní společnosti. U Javorského tomu ale bylo jinak. Jak sám vzpomíná, byl beznadějně a zoufale zamílovaný do ženy, která zůstala v Československu. Vyčítal si, že ji o svém odchodu do emigrace předem neinformoval, a byl ochoten udělat vše pro to, aby ji dostal na Západ. Legálně vycestovat nemohla, a když se nepovedlo ani vystěhování formou uzavření fingo- vaného sňatku, rozhodl se Javorský podniknout mimořádně riskantní krok a svoji přítelkyni i s její malou dcerou na Západ propašovat.

Ve své knize detailně popisuje všechny přípravy a potíže, které s touto složitou akcí měl. Provedení se ujal osobně a zemí, ze které jeho přítelkyně s dcerou měly uprchnout na Západ, se stalo Bulharsko. Přejít chtěl uskutečnit prostřednictvím falešných pasů, které získal za cenu podvodu od jedné německé ženy a její dcery. Aby se k jejich pasům dostal, zorganizoval logisticky i finančně náročnou operaci a vydával se za reklamního fotografa.

Pokus od počátku stíhal jeden neúspěch za druhým. Dlouho a pracně připravovaný plán se fakticky zhroutil již po přeletu Javorského do Istanbulu, kam přiletěl na falešný německý pas. Dozvěděl se, že turecká vláda zakázala cesty vypůjčenými vozy do zahraničí, a tak musel začít improvizovat. Rozhodl se, že se přítelkyni s dcerou pokusí převézt do Turecka vlakem. V noci z 2. na 3. října 1977 ve Svilegradu na turecko-bulharských hranicích jeho plán definitivně ztroskotal. Byl zatčen a po odhalení své totožnosti deportován do Československa. Po více než roce stráveném ve vyšetřovací vazbě ho 13. prosince 1978 Vyšší vojenský soud odsoudil ve vykonstruovaném procesu na třináct let odnětí svobody. Přítelkyni, kvůli které celé martyrium prodělal, se o pár let později podařilo formou sňatku dostat i s dcerou na Západ. O jejich vztahu po odchodu do SRN se však v knize nepíše.

Nejobsáhlejší část práce se věnuje Javorského pobytu v československých „nápravných zařízeních“. Jeho úporným snahám o propuštění, hladovkám a obdivuhodným iniciativám jeho matky, která se usilovně snažila na jeho případ upozornit západní politiky i širokou veřejnost a jejich prostřednictvím vyvinout tlak na československá oficiální místa, aby dosáhla propuštění svého syna. Strhující jsou popisy poměrů ve Valdicích a brutálního a šikanózního chování vězeňských dozorců k politickým vězňům.

Vzhledem k okolnostem dopadl Javorského příběh relativně dobře. Po osmi a půl letech věznění se dočkal

svobody a mohl se setkat svými nejbližšími. Měl větší štěstí než mnozí jeho spoluvězni, kteří na pobyt v komunistickém vězení doplátili vlastním zdravím, jako například Jiří Gans, který si následky fyzického a duševního mučení ve výkonu trestu nesl i po propuštění z vězení.

Mimořádné svědectví

Do širších souvislostí uvedl Javorského životní příběh v krátkém doslovu Prokop Tomek. Kniha si zasluhuje pochvalu i za nápadité grafické zpracování. Je třeba ocenit, že Javorský nic nepřikrašluje a nevyhýbá se ani kontroverzním záležitostem, k nimž bezesporu patří jeho několikaletá práce pro VKR, ať již si o jejím počátku a průběhu myslíme cokoliv. Popisuje i morální dilemata, která měl v době, kdy připravoval nelegální útěk své přítelkyně a její dcery z Bulharska do Turecka. Trápilo ho, že musí překročit zákon, a také to, že v případě neúspěchu může zklamat mnoho lidí, ale hlavně jim ublížit. Uvědomoval si i to, že k získání falešného pasu bude muset žádat o pomoc lidi z podsvětí, které podezíral, že o jeho pokusu informovali československou Státní bezpečnost.

Javorského kniha je mimořádným svědectvím o jednom dramatickém životním osudu z doby studené války, který měl přes svůj tragický průběh dobrý konec. Zároveň je zajímavým dokladem o dějinách československého vězeňství v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století.

Libor Svoboda

